

Nom/ Cognom	Mercedes Campos Alonso, “ <i>Mercedetes la de Campos</i> ”
Data de naixement	Divendres 7 de setembre de 1928, dia de Santa Regina
Temàtiques	Etnologia
Data i lloc de l’entrevista	Dilluns 22 de juliol de 2024, casa de l’entrevistada
Equip entrevistador	Etnograma (Nelo Vilar, Laura Yustas)
Enllaç	https://youtu.be/xAtpxsMQ8TU
Extracte	https://youtu.be/yETyFVlwNPc

Les entrevistes sempre són estimulants, i s’estableix una complicitat entre persones entrevistades i entrevistadors. Però poques vegades arribem a passar-ho tan bé com amb *Mercedetes la de Campos* —molt ben acompanyada per la seua neboda, Inma Navarro.

També és habitual que porguem algun fragment més dispers, per no allargar massa la durada dels vídeos. En este cas no hem pogut llevar pràcticament res: tot allò que conta Mercedes ens pareix rellevant, de vegades d’un valor històric o etnològic altíssim. La nostra entrevistada conta històries de *s’auela*, entén molt bé quines són les vivències amb valor i ens regala una densitat en les històries i en les anècdotes que ens neguem a retallar. Aconseguim amb ella l’esperit d’aquelles tertúlies a la fresca o al racó del foc, contant històries. Pensem que en estes gravacions, les històries dels nostres majors esdevenen “gran espectacle”, d’una dignitat i una diversió que no trobem amb Netflix i companyia.

En este cas juga també la gràcia amb què ho conta, que ens va mantindre dos hores amb rialles constants. La picardia i la humanitat de Mercedes, la potència de les imatges d’una època passada, reviu en el seu relat. L’antiga Alfara, la vida social i familiar —i també fets polítics i una insòlita història d’adopcions quasi massiva—, tot amb un vocabulari riquíssim que mereix ser reconegut i recuperat.

En definitiva, una entrevista que recomanem al més alt nivell. Gràcies a Mercedes i a Inma per la seua generositat; que inclogué una col·lecció de fotos que voreu prompte... i un berenar-sopar opípar!

Sinopsi

Mercedes Campos Alonso (1928) ens parla de la seua joventut en Alfara: el treball en les fàbriques, les relacions familiars, el flirteig entre els joves, costums i tradicions, guerra i postguerra, etc.

Transcripció

...Per Pasqua venien. Ixe xic estava en l'ajuntament de València, i me traïa a mi. I una amiga feia... i ell: "la que més m'agrà és Mercedes", i fa ella: "té les cames tortes". I quan s'enterà que m'havia parlat, diu: "no te voldran, perquè amb criada no te voldran". En aquells tiempos! Jo el despatxí, i ell venia, i me volia amb locura. Les amigues. Per això hi ha un ditxo que diu: "consejos en amores nunca los sigas, sobre todo si vienen de tus amigas" [risses].

Tu ho saps? M'has sentit, teta? Tu eres casà o fadrina?

Fadrina.

Fadrina, "pues agarra el consell d'Aquilina". Agarra't un xic que vallga la pena. Però qualsevol tampoc. Pa emborratxar-se amb bon vi! [risses]

Ara diu la meua Inmaculada: "adés estava mala i ara està bona" [risses]

Mira, la vida... No volem donar faena, tampoc... Se fem engorrosos, que no havíem de fer-ho... Però és la vida. És la vida aixina.

La meua vida és un valle de lágrimas, jo he plorat... no sé com m'hi veig. Quan més festa era més plorava. Sempre estava... Jo anava a missa primera, i hala, igual he guisat amb carbó que amb un foguer de serraüra... Amb petróleo, que agarraves el petróleo i pillaves amb una metxa roïn i te feia unes boletes, te feia una cuina que no sabies a quin sant aclamar-te. Pa fregar.

Entonces usted es nacuda l'any 28.

Nasquí en l'any 28. Dia 7 de septiembre, dia de Santa Regina. Jo li dia a ma mare... ma mare dia: "volia posar-te Regina, però diu, i si Déu no me dóna atra xiqueta? —Jo dic: ai, Regina no m'agrà. —I diu: tan bonica que és la lletania: Regina angelorum... —I jo dic: Mercedes és nom de reina tamé". Eh? I nasquí la vespra de la Mare de Déu dels Desamparats, dia 7 de septiembre, nasquí. M'haurà fet algo la Mare de Déu dels Desamparats? Tat que sí? [risses]. Mai he estat mala, gràcies a Déu, eh? Jo he treballat a la fàbrica de mistos, tres anys i pico i la baixa no l'he feta mai. Només, com entrí als dèsset anys, només juant, que ens pegàvem, i peguí un giro de peu... Però mai he fet la baixa. Sabia tres màquines. Era molt bonico. De un tronc veies la caixeta de mistos i tot. A on posaves la etiqueta, que posaves: "Fume sin miedo". La etiqueta, molt bonico. I les companyeres tamé... Hui hi ha més falsetat. Hui quan a mi estan afaitant-me, a tu estan arremullant-te. Hi ha molta falsetat. És veritat o no? Te venen en terra plana. Jo a les meues netes els dic que no se fien de ningú, que se facen amb tot lo món, però... Hi ha molta falsetat. Sí, Inma, sí. Tat que sí? Hi ha molta falsetat.

A usted le agradava treballar a la fàbrica?

La fàbrica de mistos. Después a una papelera. Que era de un germà del senyor retor. Aní dos anys. En Alfara, estava allà a lo del Graüero, per allà al calvari.

I arreplegar pa malalts, la que més arreplegava era jo, d'Alfara. Sí. Pa la tia Joana, pa'l tio Mans. I antes sí, arreplegàvem. Jo li dia a la presidenta... A Amparo Aguilar alplegares a conèixer-la? D'Alfara? Estàs molts anys?

Sí, estic anys, sí, sí, però no caic ara...

Aguilar, que ell estava en l'ajuntament. José Miguel Aguilar. La germana...I el germà va ser alcalde tamé d'Alfara.

—Inma Navarro.- Ara assoles viuen les nebodes. Les nebodes d'Aguilar. Ara ja els majors ja s'han mort.

—Mercedes.- Miguel estava a l'ajuntament, i l'atre va ser alcalde. Pues la germana era presidenta d'Acció Catòlica, i jo li dia: "Amparo, a mi m'has de donar les dos places i carrer Major" [5 min.]. Jo com era dumenge i anava a treballar, i estava allí un germà, posava una fogueraeta de carbó, i jo aixina anava pa una missa a un difunt, pa una malalta. I jo dia: "va, pa la tia Joana, o pa'l tio Mans!". Jo arreplegava més que tots. Sí. Amparo Aguilar, molt bona xica. I ell tamé, els germans tamé.

El seus pares eren d'Alfara?

Ma mare d'Alfara i mon pare de Nàquera. I l'atre auelo de Sagunto [*per part de pare "Campos"*], i l'atre auelo de Burjassot [*per part de mare "Alonso", família de "les Veroles"*]. Ixa estàtua que hi ha anant a València, el Maestro Alonso? Cosí germà de m'auelo. I m'auela, la mare de ma mare, era... no, l'atra auela [*per part de pare "auela Vicenta"*], era família de Blasco Ibáñez. Família, de lluny però família, de Blasco Ibáñez. I l'altra auela era tamé família d'un poeta que vivia en Alfara, Valero, Ricardo Valero. El coneixies? A don Ricardo no.

A Ricardo no, però n'hem sentit parlar.

Però el Maestro Alonso cosí germà de m'auelo. I m'auelo diu que feia —m'ho dia m'auela—, [El tonto del panerot](#) [*drama bilingüe en dos actes d'Antoni Roig i Civera, estrenat en 1879*]. I diu que tenia una gràcia pa fer *El tonto*... Sí.

En què treballava... els seus pares...?

Mon pare mestre d'obres, i per tan honrat ni casa pa viure. Te confese la pura evangèlit. Te confese la veritat.

—Inma.- Ell nasqué en Nàquera però de xicotet ja baixaren a Alfara a viure. I vivien en el carrer Major.

—Mercedes.- Era un mestre d'obres... Feia uns planos...! I el meu germà és el que feu el obelisco d'Alfara. El plano. Que dien "el monolito". Monolito no, se dia "el obelisco".

—Inma.- Hi havia un monolito al mig de la plaça de la iglesia i l'ajuntament, i el dissenyo d'ixe monument el feu el seu germà [*que era delineant*]. Lo que passa que ell el feu amb el nom d'obelisco, i sin embargo després tot el món dia monolito.

—Mercedes.- Ell ho dibuixava en paper... Però era un obelisco, i en Alfara començaren a dir el monolito. Monolito no.

Sí, la gent té poc coneixement [risses].

Mentre se riguem no plorem. Ai, si no me xilles! Ai, mare!

I a escola a on anava?

A escola a les nacionals. Però era la primera! Com tinc apellido de Campos, la mestra me dia... —molt sabuda, era molt republicana però sabia de tot: el piano, labor, tot. I quan a mi me dia: "Campos, campos y huertas, sal a la pizarra. A ver si sabes dónde está la isla de Fernando Po. Es una isla muy chiquitina. Ahora veremos, así que ya lo sabes, jojo!". I jo, hala, despenjant els mapes. I jo li dia: "doña Elvira, ¿es esta isla tan chiquitina? —Campos y huertas, lo has sabido" [risses]. Molt lista, molt lista! Quantes vegades feia: "¿qué has comido hoy?". Encà vivia ma mare. I jo li dia: "açò o allò. —¡Ay, lo que me gustan los cacahuets!", ai. I jo quan anava a casa li dia: "mare, a doña Elvira li agrauen molts els cacauets, i vull dur-li'n. —I diu: i tu a on els tens plantats, baix del llit? A on estan els cacaus? —Pues compre-li'n a la Castellona, si no demà no vaig a escola" [risses]. "¡Ay, el cacahuete lo que me gusta".

Cobraven poquet, els mestres.

Molt sabuda però molt pilla. Ma mare tenia molts coloms, i jo de ma mare pues li duia una parella de coloms, per Nadal. Lo que se podia.

Vosté se'n recordarà bé de la guerra. La Guerra Civil.

La Guerra Civil? Els bombardeos i tot això? Claro que ho he conegut. I els refugios tamé. I la serena tocant. I m'auela... Vols que escomence ja? I m'auela m'agarrava... sa casa d'Inmaculada...

—Inma.- ...ella diu s'auela, hi ha una auela que és la que té víncul amb mi, i l'atra auela, la de son pare, té víncul amb mi, [10 min.] que és la meua bisauela, i l'atra auela és la que és per part de sa mare que jo sóc família d'ella per part de son pare. Que m'auelo i son pare eren germans.

—Mercedes.- Pues era en guerra, que vinga al bombardeo, i m'auela m'agarrava de la maneta i s'arrimàvem a la paret i caïen els trossos de metralla... aixina. I la serena en el refugio tocant. Als refugios. Ai! I estaven els catalans, que hi havia... allí a lo de Bonet feren el cuartel, i els catalans eren més mals! Ui, què mals eren ixos catalans! Estaven els soldats i pegant porraes a les portes... Ai! I mon pare era de dretes. Bueno, anava al casino de les dretes i ací anava als republicans... Anava, i se l'endugueren tres vegaes a la càrcel Modelo. Se l'endugueren. I en acabant ja estava mon pare, tornen a vindre i m'auela, l'auela d'ella, com vingueren a per mon pare, diu: "al meu fill l'han mort! —¡Haga usted el favor de callar! Haga el favor o la subiremos al coche", a m'auela, i m'auela pobreta vinga el plor. Ui, estava en la càrcel Modelo o en San Miguel de los Reyes, "i pa qué venen a per el meu fill? Pues l'han mort!". I ma mare... i regirant la casa. Ma mare tenia un Niño Jesús amb la redona i li'l trencaren a trossos. I el meu germà... i anàvem a missa, mon pare a missa major, el meu Vicente a missa de onze, jo a missa primera... I per què ho he dit açò? I li veuen una estampeta al meu Vicente en un llibre. Ai perquè veren una estampa! Volien pegar-li al meu Vicente, al meu germà. Perquè hi havia una estampa en un llibre! S'ha patit molt, molt molt molt molt molt en guerra. Moltíssim, amb la serena, s'ha patit moltíssim, moltíssim. I els catalans eren molt mals. Molt mals, molt mals... S'ha patit molt molt. Encabant a les coles [del racionament], farina de dacsca, no valia res. Farina... en vez de farina era centeno. Quan te tocava el turno en la cola ja s'havia acabat la farina de dacsca. A l'atre. Jo li dia a l'auela: "quan m'ha tocat a mi el turno s'han acabat els sacs de la farina".

Però això era en guerra?

En cola. Un pa més roïn...

Però era quan el mercat estava en la iglésia?

Jo he conegut la càrcel allí encara [a l'església], que entonces anava jo a costura i estaven els presos en finestres i feien: "¡nena, nena, tráeme un cigarro!", i mosatros anàvem amb la bolseta "portalibros" que dien, ara motxila amb portalibros, allí dien... I el mercat...

—Inma.- Però a on estava la càrcel, tia? A on estava la càrcel?

—Mercedes.- La càrcel en la iglésia.

—Inma.- La iglésia era mercat tamé?

—Mercedes.- Mercat, posaren mercat. En tots els altars hi havia mercat. Jo quan cremaren, tiraren els sants, i quan tiraven les campanes tamé.

Ho va vore, vosté?

Sí, sí, eixiem de costura. I quan cremaven els sants tamé. I anaven a les cases, els del comité, i si veien sants i tot ho agarraven, i encabant a la porta de la iglésia ho cremaven tot cremat.

—Inma.- Tu prengueres la comunió un any antes...

—Mercedes.- En el any 36. Si t'has estalviat la guerra. En guerra. Eren molt mals. Ah, i els bombardeos! I a on està l'ajuntament tiraven bombes els del comité, i hi havien forats.

— Inma.- En l'ajuntament no el que conegueu vosatros. El ajuntament és el que va apegat a la iglesia. Eh?, l'ajuntament no és el que n'hi ha ara, és el que... a on estava l'aguatzil.

—Mercedes.- El ajuntament estava en el carrer de don Manuel Palau. El carrer del Pou. Ahí estava. Ahí tiraven bombes... Ui, molt mal... S'ha patit molt.

—Inma.- Es va patir per els dos bandos. Perquè el meu auelo el de l'atra família, el de la família de mon pare, com eren d'esquerres el ficaren en San Miguel de los Reyes, a ell i al germà.

—Mercedes.- Ma mare anava a fer bugaes, hasta amb un cercadit, pobreta, anava a pastar a... que li agradava pastar, i en la casa que estava anaven a l'estraperlo que dien, que canviaven arròs per farina, [15 min.] farina per oli, oli per sabó... mira què canvits! I ma mare anaven a l'estraperlo a on estava i li venien un sac de farina. I m'auela, l'auela d'ella, duia la post al forn, que jo tamé l'he duta, ahí aixina al braç, i la post ahí ja pastat. I el pastat... m'agradava estendre i m'agradava... era fènyer, la palmaeta. Fènyer... I la fornera sempre em dia: "Mercedetes, gira't el pa", i jo el girava. Sí. T'ho he vingut a dir jo per açò... Ara voràs, me n'anava d'una cosa a un atra, a on me n'anava... Tantes coses vull contar-vos...

—Inma.- A quin forn anaves?

—Mercedes.- A Gloria, el de la cisterna. Saps quin carreró és? Sí que ho sabràs...

—Inma.- Ara t'ho explicarà ella. Explica-li a on està ixe forn.

—Mercedes.- Sí. La cisterna, que no té eixida!

El carreró, que hi ha forn encara.

Ahí anava a per el pa. Jo t'ho dic per açò. I allí en el carrer li tiraren la post del pa. Pues tamé podien haver anat a fregar, que ma mare amb un cercadit anava a fregar dorats i tot. Eh? Què vos pareix? I aixina aixina vos contaria...

Bueno, i he anat a San Diego, sabia tres màquines, que de un tronc... Jo li dia a l'encarregat... perquè ell sempre amb la llapissera ahí; era de Benifaraig, i me diu... me dia: "Campos, Campos...", i jo m'amagava en el torraor. Diu: "la Campos no ha vingut", feien. "Sí que està, perquè jo l'he vista i s'amagava al torraor. Que sí que està". Jo dic: "ja ha faltat fulana i ja me'n vaig a aquella màquina, ui", i m'ensenyà les tres màquines. D'un tronc... era molt bonico, els estudiants de València venien dia de Sant Vicent, que no treballaven en els col·leges, i venien. Era molt bonico. D'un tronc... después el pelaven, traïen la xapa, d'ahí la xapa anava a una màquina pa que s'ajuntara el caixonet i la cartera, que hi havien dos xiques; d'ahí paraven a la lija, a on estava jo, que anava la lija, el rascaoret. D'ahí a un atra màquina, a on posaven la etiqueta, la etiqueta que pujaves dalt a un atra màquina i tiraves... com si fora un trenet: darrere una caixeta l'atra. I estava una campana amb cola, i un cepillo i s'apegava, i tiraves... d'ahí dalt vinga tirar caixetes, com si fóra una vieta. I s'ajuntava la lija amb la caixeta, i d'ahí a la panera. I en moltes etiquetes posava: "fume sin miedo".

Ara ja no ho posa, això [risses].

Jo sabia tres màquines. Com no tenia la edat no cobrava com totes. I en acabant com se desfeu una secció, pues a ixes dones, de coranta, coranta-cinc anys, les portaren allí. I ixa dona igual podia pujar dalt a l'escaló, a l'escaleta, que no. I jo pujava, i me feien les companyeres: "ai, què tonta eres! No faces això! Ella s'endú cinquanta-quatre duros i tu te'n vas amb nou!". I jo feia: "és que me dóna llàstima! Caurà de l'escaleta".

Vosté va escomençar als catorze anys?

No, a on aní... no alpeguí a cinc, per això no cobre de San Diego. I antes d'ahí anava a una papelera, allà a lo del Graüero, al Graüero a la torreta, al Calvari.

—Inma.- Però a quina edat començares a treballar?

—Mercedes.- A quina edat? Allà a la papelera més jove. Que jo li dia a m'auela: “ha entrat Concheta en la papelera. Vaja a confessar-se. —Tu comprens que tots els dies tinc que anar a confessar-me?”. Pa que parlara amb el retor, que era el germà. “Uela, ara ha entrat la Salvi”.

El home de la meua neta diu: “Vosté no coneixeria Alfara”. Perquè ara té un xiquet i jo li dic: “d'on vens, del poble de la rajola?” [risses]. Era molt bonico, si jo te contara... Ara te contaré. Atén, ara què estàvem? En quin capítul?

—Inma.- Estaves quan anaves a treballar a la papelera. Però atén-me una cosa, tia: conta-los també quan passaven tots els del rajolar, una vegà passà la guerra allà davant a on estava el campament se fa el rajolar.

—Mercedes.- Allà passava el tren, sí. Això ho contaré. Bueno, en la papelera duïen bales i feïen paquets. [20 min.] El paquet d'arròs, que tenies que posar més cola pa que ixos pesos inglesos antes... pesara més el gènero. I estenien els coedors... ho has conegut a on se coïa les rajoles-rajoles?

I anà al germà del senyor retor, i en Alfara hi hagué una costum de no vendre dissabte de vesprà, i jo li dia: “senyor Martí —al germà del senyor retor—, señor Martí...” —quan repartia la faena a les màquines: la fàbrica de Bonet, la de Redola, la del Maño... I feïa: “tu, carinyet —me dia carinyet—, tu demà no vens. —I jo dia: senyor Martí, no, que no venen de vesprà i jo tinc que comprar. —Vale”, i me pagava la setmana sencera. Perquè li complia. I m'enviava a netejar a ca el retor, i jo dic: “ja no estic amb les companyeres, ja m'ha enviat al retor! Ui, què malícia!” [risses]. “Carinyet, ves-te'n a la senyora Dolores, a netejar-li. —I jo dic: ui”, me donava malícia, perquè a mi m'agradava...

Bueno, i això. I ara què anàvem, ahí...?

—Inma.- A lo que tu vullgues. Quan passa la guerra, allí davant hi havia un campament militar. Allí en el carrer Major, a on vivíem nosaltres.

—Mercedes.- Bueno, i entrí en San Diego, ja entrí en San Diego.

—Inma.- Tu entreres en San Diego i allí davant no passà a ser el rajolar de Bonet?

—Mercedes.- El rajolar. I en Alfara entrà... hi havia un germà del de la papelera, don Francisco Muñoz Plasencia. Que era... morí dia 3 de enero... de diciembre, en l'any 43, hi hagueren tres enterros. L'any 43. Era de Casinos. Jo anava a missa primera i encà el vaig vore allí a la planta baixa, amb el mocaor de fardo que hi havia per anar a perdicar a Casinos. I digué la missa uno de Massarrojos, que sempre està... don Domingo: “etcétera, etcétera”. D'ahí no passava, pobret [risses]. Estava dalt al púlpit, “etcétera, etcétera”, d'ahí no passava [risses]. Seria molt vell.

Bueno, ara voràs, mira... per què anava jo? Ah... I este retor era de Casinos, i tots els dies anava a dinar a la Marcelina, mos ho dia ell quan féïem les reunions, si és de veres... Era xicotet, molt graciós. Germà del de la papelera, era germà. I ara... antes d'ixe hi havia un retor que li dien Pepet *el Ploró*, perquè sempre estava demanant. Perquè li ho dirien, ixe mote? Perquè era un ploró, no? Bueno, i jo vivia en el carrer Major, i hi havia una fàbrica de Bonet... (l'has sentit nombrar, els Bonet [Fàbrica de Bonet Trencó]?). Jo vivia en el carrer Major. Jo veïa tots els enterros. Si no anava a treballar! Els veïa. I ixe retor que li dien Pepet *el Ploró*, que era de Quartell... don José Artés Zaragoza. Ixe volia... Bonet, el de la fàbrica de Bonet, que li ho venguera. Però ell no. Volia fer una ermita. Ara què passa? Els traslladen a Villar de l'Arzobispo, de retor, el traslladen allà, i estava este, don Francisco va i li ven a Bonet el

cementeri vell. I aquell volia fer una ermita. Perquè dels terrers de Bonet, dels terrers, mosatros juàvem a Parao i tot per allí, i véiem el cementeri vell, ple de brosses i tot allí. Bueno. I anà, i el retor de Casinos, el germà del de la Papelera, ho va vendre, i els dinés no han aparegut mai, mai s'ha sabut res. No, no. D'ixe... del cementeri vell, m'auela que morí als cent anys feia: "a on estan els restos dels meus pares? A on estan? A on estan?". Unes portes velles, de ferro.

Alfara estava empestaeta de rates negres. Después era en guerra i en guerra els de Carabanchel i de Irún ja no se n'anaren, se quedaren a viure en Alfara. I l'embotit no el volien, dien: "la carne en calceta que se la coma quien la meta", i nos dixaren un gat ni mig. Perquè diu que "la carne de gato era muy fina" [25 min.]. I Alfara estava empestaeta de rates! Del cementeri vell. I per quatre perres o ves a saber, el retor que dien Pepet *el Ploró* havera fet una ermita. I Bonet ahí posà un això d'atovó timbrat. Atovó timbrat, que feia una olor d'oli... Que posava en el lletrero "Vicente Bonet Trencó". Les teules catalanes. No s'han sabut mai ixos dinés a on han estat. Perquè per allí passava el tren. Feia maniobres, que anaven a carregar d'açò... rajola a lo de Bonet. I mosatros juàvem pegant-se i encà un companyero nostre, juant en els vagons, el férem mosatros mateixa... —jo ixé dia no estava— se rebentà ixé xiquet, Carlos, rebentat. Els xiquets... un vagó, a l'atre a l'atre, i Carlitos estava ahí, morí rebentat. Son pare va ser alcalde en guerra.

—Inma.- Ah, sí? De quina família era?

—Mercedes.- *La Blanca*, vivien per allà... allà al carrer de Cavallers. A on tenia Pepet els mobles? Son pare va ser en guerra alcalde, que li dien Carlos. Carlos Bailach. Pues un xiquet d'ell, Carlos, Carlitos. Morí rebentat. I m'auelo [per part de mare] estava de jefe en la RENFE, i m'auela [per part de mare] als dotze anys ja se quedà sense mare, la que morí als cent anys, se quedà sinse mare i sinse pare. Ella [s'auela per part de mare] festejà amb u nou anys, i al cap de nou anys rinygué. I jo li dia a ma mare: "mare, l'auela Bàrbera per què va renyir amb el nóvio, al cap de nou anys? —I diu: ai, pregunta-li-ho a ella, veges si t'ho diu. —Diu: no m'ho vol dir." I un dia dic: "uela Bàrbera, vosté per què rinygué amb el nóvio que tenia? —Diu: perquè volia ell coses que jo no volia. I jo no tenia mare ni pare", que als dotze anys es quedà sinse mare i sinse pare. Anacabant vingueren a fer les ximeneres i ella anava a ca Pepica, per els auelos. I m'auelo era de Burjassot, cosí germà que t'he dit de l'estàtua, el Maestro Alonso. I feren... feien menjar, feren les ximeneres, que era una de Bonet, una la... crec que en Alfara n'hi ha una, la de Condesa, no ho saps? Per allà al seminari. Hi ha un fumental. Se n'ha quedat u?

Se n'ha quedat, sí.

Tu ho saps? Allò era lo de Condesa, sí. I m'auelo [per part de mare] anava... era de Burjassot i feren... ell i atres companyeros feren les ximeneres, i com m'auela [per part de mare] después de San Diego, que anava a netejar, después de treballar a fregar, pa quedar-se la casa que vivia, pues què feu? S'enorà m'auelo d'ella, i en poquet de temps festejaren, i se casaren. Però m'auelo feu les ximeneres. Ixa fàbrica antes de Bonet dia m'auela que se dia la fàbrica d'Alòs. Jo he vist com feien les teues ixes de les taulaes, amb un fred... i el fang, i se posaven... i acantellaven, i ma mare feia: "ja passa el tio Morros per ahí, va a ploure. —I jo li dia: amb el sol que hi ha, a quin sant? —Diu: sí, que els rajolers no s'enganyen". No s'enganyaven. I tenien el atovó dret, que se dia acantellar. I encabant en una carretilla els entraven a la barraca, d'ahí en garberes al forn, i baix el posaven i dalt se coïa. Era molt bonico. Però amb un fred de Maria Santíssima se posaven en el fang. I feien les teules. Era molt bonico. Tot lo dia acatxat aixina... Era molt pesat, els rajolers. Sí, sí.

Aixina és que el cementeri d'Alfara no vàrem saber res. I allí havera hagut una ermita.

Ah, i m'auela sempre dia... que com estava en un terrer i estava tancat, i ho contava i jo era una xiqueta, sempre li dia a m'auela que me contara, [30 min.] i diu: "mosatros, xiquetes,

véiem fetos, que havien tirat fetos”. Com antes les dones anaven molt amples, unes faldes... no sabien si anava de compres o no. El feto ixé... de dalt del terrer el tirarien baix, contava m’auela.

Aixina és que allí havera hagut una ermita. I en Alfara ha hagut un quartel. Sí, davant de ca m’auela, que... com els diuen a les de les Balones?

—Inma.- En el carrer Major.

—Mercedes.- Les Balones... Sanchis. Sanchis. Una casa que es a on jo vivia... com t’ho explicaré? Carrer Major... Com t’ho explicaré?

—Inma.- Sí, carrer Major. A on està ara el CEU, que és el... com se diu açò?, a on està el decà... El rectorat, que fa cantó, pues ella vivia davant del rectorat, i jo ma casa, que encara la tinc, és en la mateixa acera del rectorat. I ella se referix a la última casa que hi ha ja tocant amb el rectorat. Sanchis. I ahí hi havia un quartel. En la guerra.

—Mercedes.- Era un quartel, sí, sí. I el transformaor de la llum, tamé estava allí, en una caseta, un transformaor. Se n’anava la llum i el llumener ja anava. Era com si fóra una caseta. Sí.

I en Alfara tamé hi havia mataero, davant de la Conserva. T’ho han contat? T’ho ha contat algú, que hi havia mataero?

Sí, m’ho han contat, sí, sí.

La Conserva, que feien una tomata que se dia “La Camarera”, què tomata, molt bona. “La Camarera”.

—Inma.- Tia, i conta-los en la iglésia... els sants de la iglésia, una vegà passà la guerra, se desfan les figures perquè hi ha ahí com un enfrontament amb tot lo que representa lo catòlic, després ixos sants se refan. Els sants de la església en la guerra se destrüixen, i després hi ha famílies que paguen els sants. Explica-los com ho feien, i l’acte de festa que feien i que eixia el sant de casa dels que havien pagat els sants i feien uns versos...

—Mercedes.- Jo vaig ser de la junta de la Puríssima cinc anys, que feren... i ixé retrato no el trobe, i la meua Inmaculada tan aguardaora que és i ja no està. No l’encontre, que feren la creu i els candelabros. La creu i els candelabros.

Parlant de cada cosa un poc: la custòdia d’Alfara la feu la Baronessa [*sobre esta baronia, veure d’Enric M. Cuñat, [Ascens i final de la baronia de Sant Vicent](#), al llibre de festes de 2021, pp. 28-30*], i estan les inicials. La Baronessa, que vivia en Alfara, per ca don Emilio. T’ho han dit alguna vegà? I feu cap a Madrid, i per les inicials saberen que ixa custòdia era d’Alfara.

—Inma.- Com li dien a la Baronessa, te’n recordes?

—Mercedes.- La Baronessa se casà amb el carreter. No t’ho han contat? I ma mare me contava que pa que el personal s’ho creguera, quan el carreter traïa el cobertor i l’estovava en el fem, i les inicials de l’escut de la Baronessa, i la Baronessa es casà amb el carreter. T’ho han contat? M’ho contava ma mare.

Ah, les santes! I com ho trencaren totes les santes, San Juan de Ribera el pagà un tal don Arturo Campos, que eren dentistes.

—Inma.- Que no eren família nostra.

—Mercedes.- Que vivia en el carrer de Sant Bertomeu. El pagà ell. Perquè un dia la filla [la neta], estava jo en’Arnal [esta xica és metgessa a l’Hospital Arnau de Vilanova, en València] i me digué... —ahí versos no el dugueren, que jo sàpia no—. Estaven els noms dels fills.

—Inma.- Baix de lo que és la figura.

—Mercedes.- Sant Bertomeu el pagà u que li dien el Manquet. Tenia Marqués, que una filla se n'anà... quan vingueren les monges de l'Argentina se n'anà monja ahí... a on està l'ajuntament hui, i va professar ahí. I li posaren "sor Ribera", i l'enviaren a Victoria. Va ser Madre. T'ho han contat això tamé? Les monges de l'Argentina, vingueren. I son pare pagà Sant Bertomeu **[35 min.]**. I la Mau del Rosari que jo diguí vers, la pagà u que era alcalde: Francisco Català Llesma. A on està la farmàcia hui d'Alfara, a on està la farmàcia, ell vivia allí, que ahí visqué don Emilio. I de don Emilio d'ahí les monges li deixaren la casa que vivia [*actualment Centre de salut i biblioteca*]. Sí.

I vols que te conte el vers? Va, si no, no te'l dic:

Detente Madre adorada,
que espere un instante el cielo
y goce aún en el suelo
el calor de tu mirada.

Y una lágrima preciada
por el ala de un querube
resbala la que te sube,
nube celeste inmortal,
Virgen pura y celestial,
¿a dónde caerá esta nube?

Caiga en el pueblo de Alfara,
aquí en este vecindario,
para que nunca te olvide
a ti, Virgen del Rosario.

[aplaudiments]

Ara Santa Bàrbera, tamé diu un atre vers. Que la pagà un tal don Celestino. En Teniente Casaña hi havia una làpida, una làpida.

—Inma.- Al carrer Major li dien... al carrer Major en la guerra se dia "calle Teniente Ramón Casaña". I és ixa família que vos va a contar ella...

—Mercedes.- Sí, i la pagà don Celestino, que era de Tetuán. I allí era... tota la família militars.

—Inma.- I governaor, no?

—Mercedes.- Sí, ara te contaré lo del governaor. I la pagà don Celestino, u baixet, capità, que era baixet. Don Celestino, que la filla estigué en casa el rei: Pilar Urbano Casaña! Ixa és filla d'Alfara, del carrer que jo vivia. Pilar Urbano Casaña.

—Inma.- Ixa casa després la comprà la meua germana.

—Mercedes.- Atén. I diguí:

Alfara que t'aprècia,
de lluïda i de religiosa,
te fa una festa molt rumbosa,
molt lluïda i molt galana
pa recibir a la imatge
de la teua patrona soberana.

Santa Bàrbara ditxosa,
protegiu a esta família tan piedosa,
este poble que t'adora,
Alfara que te venera,

prega-li al Senyor per ella,
lliura-la de tota plaga,
del rayo i de la centella.

[aplaudiments]

Ara quan entraren a la Puríssima...

—Inma.- Tia, una cosa: tot açò ho feien i eixia el sant de casa de les famílies que ho pagaven, no?, i feien com una provessó...

—Mercedes.- Sí, sí, el que va ser alcalde pagà la Mau del Rosari, el pare de Sor Ribera pagà San Juan de Ribera...

—Inma.- I tot això ho feien com un dia de festa, i feien una provessó, després ja la duien a la iglésia i feien ahí la bendició de la imatge, no?

—Mercedes.- Ara a la Mare de Déu del Remei. Ahí ja eren clavariesses.

Virgen del Remedio,
dicen que la lira
de los trovadores
suena melodiosa
cánticos de amor
que roba sus trinos
a los ruiseñores,
sus tiernos suspiros
al alma y a la flor.

Más mi tosca lira
sólo se levantan
llena de entusiasmos,
hasta aquí su son,
Virgen Sacrosanta,
celeste consuelo
de mi corazón.

En tu altar la dejo,
dulce madre mía,
bendice sus sonos
que el triste pesar
ahoga en mi pecho
la tierna alegría,
y apenas suspiro
me deja exalar:

Virgen del Remedio,
mi sencillo canto
haz que hasta ti llegue,
reina de Sión,
y a la sombra adusta
de tu regio manto
disipe las penas
de mi corazón.

[aplaudiments]

—Inma.- Té una memòria increïble, és increïble. Jo la tinc gravà. La tinc gravà dient-me tots els versos.

—Mercedes.- I ara la Puríssima, ixe me'l digué ma mare, me l'ensenyà [40 min.].

Eres tan santa y tan pura
como el aliento de Dios,
que ni ha habido ni habrá dos
como tú en la tierra impura.

En esta azulada altura
es el trono de tu alteza,
mirando tanta grandeza
es la curación consuelo.
Clama, junto, tierra y cielo,
¡bendita sea tu pureza!

[aplaudiments]

—Inma.- Com s'ho adrepreneu?

—Mercedes.- Jo? La lletra entra en dejú. Ma mare m'ho dia. Jo els versos en dejú, antes d'anar a costura i tot, en dejú. I hala, aixina aixina aixina... Això m'ho dia ma mare.

—Inma.- Tia, conta-los lo de... que n'hi havia en la plaça... la plaça que se diu Antic Regne...

—Mercedes.- La plaça de Ferriol.

—Inma.- Conta-los lo que n'hi havia ahí.

—Mercedes.- Ara te contaré ixe vers. Jo no ho diguí, però com jo tinc tanta memòria... Era... la que mos ho dia t'ho diré...

—Inma.- Qui digué ixe vers?

—Mercedes.- Ui, i si s'entera el fill? Ja ha mort sa mare. Mira, jo te diré: la farmàcia d'Alfara, jo era amiga...

—Inma.- Això és un honor. Jo si ho haguera dit ma mare...

—Mercedes.- Ja ho sé. Rafa, jo tinc amistat...

—Inma.- Rafa va a dir que és un honor.

—Mercedes.- Jo no ho diguí, però com jo deprenia més prompte que els atres, me se quedaven tots a mi ahí, i el digué la mare de Rafa, el de la farmàcia, sa mare i un atra. Ara t'ho diré. A mi me se quedaven tots més prompte que als atres. I la tia Vicenta Maria, l'aueta, estava coixeta, i tenia una cuina i tenia: una tatxa pitxeret, una atra tatxa un pixeret, antic. I me feia... mos contava un cuento que ara te diré el nom: "[Bertoldo, Bertoldino y Cacaseno](#)" [són tres contes italians molt populars, publicats originalment en 1620. Es poden llegir en línia, per exemple [Del rústico Bertoldo](#), o fins i tot en antigues edicions resumides en vinyetes: [Vida de Bertoldo, Bertoldino y Cacaseno](#)]. I jo: "ai, tia Vicenta Maria, això quin cuento és? —Ja te'l contaré un atre dia". *Bertoldo, Bertoldino y Cacaseno* [risses]. Ho has sentit dir? Tat que no? Ara te contaré. I jo ho agarrava més prompte...

Quan passes per la placeta,
allí al costat de l'estanc...

Espera't i beuré un poquet...

—Inma.- És que l'estanc no estava a on està ara. El estanc, eren els estanquers antics era el que era antes alcalde [*Llorenç Rodado Mora, alcalde entre 2015 i 2019*]. La família d'ell no, la

dona d'ell, la família de la dona eren els estanquers antics. El estanc estava en eixa plaça, per això diu...

— Mercedes.-

Quan passes per la placeta,
allí al costat de l'estanc,
en taulellets de Manises
allí voràs el barranc.

Un home que està ofegant-se,
un atre que el va salvar,
i la Verge del Remei
el remei li va donar.

I amb lletres molt ben escrites
diu el any que va passar.
Conxa i Dolores la Vella, —que eren dos germanes—,
feren la festa fa anys,
amb mocadors de Manila
que per cert els duien blancs.

Feren missa amb orquesta,
grupes i carros triufants,
i un carro de llauraores
que anava molt elegant.

Al clero i autoritats
que esta festa han percebit,
dona-los la bendició
perquè tots han acudit.

Esperen estes xiquetes
que el milacre hem explicat
que quan vagen a la Glòria
les tingues al teu costat.

[aplaudiments]

Ixe no el diguí jo.

— Inma.- Ixe li'l digué a ella però ella se l'adeprenqué, perquè elles eren de la seua edat...

— Mercedes.- Lo que passa que allí al costat de l'estanc... don Álvaro el conegueres? El retor. Mira, l'atre dia vingué a vore'm! Ai!, amb l'insturment de música i tocant-me la música! Ai! Perquè jo sempre li dia: "ai va que en Alfara el volien. —Va Mercedetes, no me digues això!", me dia. "Millor que jo no, més baixet que jo tampoc. I més sabut tampoc". Arrancà els taulellets d'allí a l'alacena. Era a l'entrar, com estaven les cases, entrant... a vore, entrant... entres a la casa i casi que enfront de tot una alacena, i en taulellets de Manises estaven allí posats. Com en Alfara està lo dels peixets, l'altar de Sant Antoni... **[45 min.]**

— Inma.- Ella està parlant i fa més de cinquanta anys que no va a la iglésia...

— Mercedes.- Que està predicant Sant Antoni i els peixets estan eixint.

— Inma.- Ella com si ho vera.

— Mercedes.- Eh? Igual. I tamé... lo que no sé és l'any. Perquè te'l diria però jo no me'n recorde. Eh? Vos he contat coses? M'auela, com morí als cent anys i guisava amb serradura me feia... —la uela Vicenta [per part de pare] no...

—Inma.- No, l'atra auela [*per part de mare*].

—Mercedes.- “Mercedetes, ves a la carnera i porta'm la *orseta*. —Jo li dia: uela, la orseta què és? —La gerreta de la sal”. Un atre dia m'agarrava: “ves, porta-li a l'auela la *marraixa*. —Uela, la marraixa què és? —La botella del vi”. Aixina. Deu cèntims: *aguileta*.

Pues ara te contaré una cosa: venia un pobret —que t'ho he contat moltes vegades—, que pa mi era un pelegrí. Portava la... d'açò, la canya dels pelegrins, la carabassa. La carabassa. Ho portava, i alguna medalleta com si fóra de Lliria. I el primer dia que ve, jo vivia en el carrer Major, me diu: “que com vosté és tan curiosa i té la casa tan neta, no me donarà una limosneta?”. Li donaves un xavo, buscaves a la garronera: un xavo, una aguileta, un quinzet... Bueno. Tornava de mes a mes. Torna l'atre mes: “Les dones quan pasten per això posen rent, no li ha sobrat un plateret de calent? —Ui, este home és poeta!”, dia jo. Torna a l'atre mes: “que com vosté és tan curiosa i li agrauen tant les anous, tindrà un nóvio torero i mataor de bous. —Jo dic: ai, torero no!” [risses], i ell encà està rient-se. Encà està rient-se, pobret. Dic, se'n va... Ve l'atre mes, atra vegà: “En nom de Déu i el de Cristo, allò no és la fàbrica de mistos?”. Ai, estic ericonà. Ei, de veres, me volia molt. Jo dic... i un dia li dic...

Jo li dic: “que vosté és poeta? —Ai, xiqueta! No sóc un poc poeta, però sí soy poeta y escritor. Pero soy un pobre que a pedir limosna voy. Continua aixina, que tens el cor molt gran o molt xicotet”. Ui! I li dic a Pilar *la Pepemía*: “Pilar, el pelegrí no ve! —Diu: No. Que s'haurà mort?”. Però se traïa. “En nom de Déu i el de Cristo, allò no és la fàbrica de mistos?”. “Les dones quan pasten, per això posen rent, no li ha sobrat un plateret de calent?” [risses].

—Inma.- Tenia gràcia, tenia gràcia l'home, eh?

—Mercedes.- Seria poeta. Sí, sí.

No, jo aní tres anys. Perquè no cobre de San Diego perquè no eren els cinc. I la Fosforera havien de cotitzar els cinc. I jo feia la mateixa faena que un atra, i sabia les quatre màquines. Però com no tenia els 21 anys... Igual jo que les atres.

Jo li preguntava per Acció Catòlica.

D'Acció Catòlica jo he segut. He segut secretària, vicesecretària, jo portava els còmpters. Que era... el president era Sorní. El major, Pepe, que era abogat, l'atre metge. La presidenta Angelita Martínez, secretària Gloria Roig, i a mi me posava a repassar, vicesecretària, vaig ser. Dotrinera. Dotrinera tamé he segut. Hem anat a la Malaena, a cantar, dia 15 d'abril, la Divina Pastora. I anàvem amb les dotrineres cantant: “Ja estem en la Villa Dolores! Ja estem en el Mas de les Llandes!”, i cantàvem: “Vingau, xiquets i xiquetes, vingau cantant / a cantar l'Avemaria que canten els angelets” [risses]. Eh? He segut... I a netejar la iglésia. Jo portava l'esteranyinadora [50 min.]. I dien: “Mira Mercedetes, ja ve amb l'esteranyinadora”... perquè moltes no netegen molt bé: llençolet per allà, llençolet per ahí; l'esteranyinadora no la duen. Jo la duia pel carrer Major. I el púlpit, que no se diu trona, se diu púlpit, ahí el meu germà tamé posà les mans. Ixa trona la feu un tal don Francisco Muñoz Roig, que visqué en Buenos Aires. I el meu germà estava treballant, que treballava de dibuix...

—Inma.- Era delineant.

—Mercedes.- ...eh?, de dibuix. I fixa't i voràs què púlpit. I el nom d'ella és púlpit, no trona. Se diu púlpit. I voràs què ben fet està. Fixa't quan vages, te'n recordaràs de mi. La feu don Francisco Muñoz Roig, que vivia per a on vivia José Enrique, pel carrer del Doctor Navarro. Era de l'Argentina. Pintà unes caïres, que aní jo un dia a vore-les, amb uns pavorreals... que se les quedà Julio el notari. Julio. Eren blaves, amb uns pavos reials més bonicos. Ixa trona la feu, el púlpit, la feu don Francisco Ros, i el meu germà treballava pa dibuix allí. Fixa't i voràs què bonica.

Mos fixarem, mos fixarem, sí, sí.

I he netejat la iglésia. Les dotrineres... Sí.

Però en Acció Catòlica no els dixaven ballar.

No, no ballàvem. Jo no sé ballar. Haguera adeprés, haguera adeprés.

—Inma.- I a on anàveu a divertir-se?, a part de l'Acció Catòlica, al paseíto de...

—Mercedes.- A l'estació a vendre's. "El paseíto del amor". I a l'estació a vendre's.

—Inma.- Ahí anaven les amigues i els amics a vore si trobaven...

—Mercedes.- I a l'estació a vendre's. Atén: "Ací anem...", érem set o huit o deu. Cada dumenge una al mig, i a passejar-se que allò pareixia un mercat. A vendre't. I molts xics feien: "ixa del mig, que es pose a la vora". "Tu este dumenge no te toca estar a la vora, te toca estar al mig". "Jo no mande"...

—Inma.- ...això és de veres perquè ella ho conta però ma mare que era més jove tamé m'ho contava.

—Mercedes.- A mi me volia un xic nebot del Maestro Palau, que antes estàvem dient-ho, de don Manuel Palau, que venia a estiuar a Alfara. I anàvem a la Malaena per Pasqua i per vacances, i ixé xic s'encapritxà de mi. I ella me digué, diu: "no te faces il·lusions amb Miguelín que amb crià no t'han de voler". Jo m'havia fet il·lusions! I per ixa no me posí jo amb ixé xic. Jo no sé si haguera continuat. Que amb crià a mi no me voldrien. I va i li diu: "no sé que t'agrà Mercedetes tant, Miguelín", i diu, com estava tan ben educat, "la que més m'agrada del rogle és Merceditas". I enseguida fa: "té les comes tortes", diu "pues és igual" [risses]. Però he passat per a on han passat les guapes. Jo no dic que m'haguera posat, eh? Nebot del Mestre Palau, fill d'una germana. Anacabant, com jo vivia en el carrer Major i arruixàvem el carrer, passava un xic que era de Borenpost [Bonrepós], que ton pare [l'avi] dia: "per què has despreciat a Rafael?" [risses]. Mon tio [*el pare de Filomeneta, la mare d'Imma*] duia ganao i anava per allà pel d'això.

—Inma.- Ella diu mon pare però és m'auelo.

—Mercedes.- I vivia en Borenpost, i estava en les oficines. Jo eixia a arruixar el carrer i ell me donava un ram de papavel, i me dia la de davant, Pureta, diu: "ah pues, si te poses amb Rafael te n'hauràs d'anar a viure a Borenpost, i ton pare i el teu germà què. —Jo dic: ai, és de veres, jo no me'ls he de deixar". I aixina aixina no m'haguera posat amb ningú. Ah, i els mayos. M'han cantat els mayos, que a totes no se'ls han cantat. Enramaes.

—Inma.- Sí, a la porta.

—Mercedes.- Unes enramaes de flors, ixes flors de a cent fulles, que entonces en els corrals ho tindria qui ho tindria, un roser aixina. Una enramà. I ratlla de calç una ratlla de calç. Carrer Major, que jo anava a missa primera; carrer Major, porta de la iglésia, carrer del Pou. **[55 min.]** Allà a on don Manuel Palau. I jo: "esta carabassa, a qui li he donat jo esta carabassa? A qui li l'he donat?". Jo dic: "ja està —jo assoles, que me n'anava a missa—, a Rafael", i perquè estava sort jo no el volia.

—Inma.- Tu no el volies. Hale, ves [risses].

—Mercedes.- I sa mare tenia un malhumor. Encabant en San Diego, com jo estava en la màquina que duien la faena, venia alguna dona a per faena, allí dalt a treballar, i diu: "ma que m'agradaries, Mercedetes, pa'l meu Davitet", i jo dic esta paraula: "ai tia Asunción, calle!". Díhuit o dèneu anys, i ja no me s'arribà a la màquina! Ja no me s'arribà.

Mos té que repetir lo que mos ha dit antes dels mesos.

Els mesos? Totes... Ma mare sempre me dia: “la setmana té...”. Cinquanta dos setmanes, hi ha qui no la sap... Quants anys té l’any? Tu ho sabies? Cinquanta dos setmanes. Hi ha qui ha estudiat i no ho sap. Tu ho sabies? Sí. “Giner —que és enero—, giner gelà a sa mare en el llavaner. Febrer el curt pitjor que el turc. Maig com vaig. Abril no te quites fil. Mayo ay ay yayo. Juny corbella en puny. Juliol, ni dona ni caragol. Agost, figues i most. Setembre i octubre...” això ja no ho recorde... Perquè jo era un cacauet quan m’ho ensenyava m’auela.

És molt bonico.

Vos ha agradat? De les falles, quan anàvem les amigues a vore les falles, encà me’n recorde una que estava... el Miquelet i Santa Catalina, i estaven els dos agarrats, vestits de llauraors: “Miquelet i Catalina prompte se van a casar”. Encabant la bunyolera, uno: “Els bunyols de hui en dia ja se fan sense farina, pa oli porten grassa, i pa sucre sacarina” [risses].

—Inma.- Però a les falles anaves a València. A vore falles anaves a València, amb les amigues.

—Mercedes.- Sí, a València. Antes dien la plaça del Caudillo, però antes se dia “la plaça d’Emilio Castelar”. Ho sabies? Sí, sí. La plaça d’Emilio Castelar.

Atén: les amigues, quan tenien que escriure una targeta: “va Merche, va Merche!”. Com... jo te diré:

Quisiera hacerte un regalo
que valiera mil pesetas,
pero como no las tengo
te regalo esta targeta.

El dia que tú naciste
cayó un pedazo de cielo,
y hasta que tú no te mueras
no se tatará el agujero.

Eres bonito y hermoso,
y envidia le das al sol.
Eres estrella brillante
y al mundo das esplendor.

Cuando salen las estrellas
y la Virgen con su manto,
por eso te felicito
en el día de tu santo.

—Inma.- Es que ixes són les targetes, n’he dut alguna d’exemple perquè en tenim de l’any 25, escrites a m’auelo, son pare a m’auelo de... que son pare estava en Melilla i la targeta... i estos versos perquè se veu que ho tenien ells ja configurat, no? Quan felicitàveu a algun familiar ho féieu... o alguna amiga, ho féieu...

—Mercedes.- “En el río de la miel hay un barco sevillano...”; com te diuen?

A mi Nelo.

Nelo? “...pone el pie y su familia le da la mano” [risses].

El bar La Campana saps? Sí, carrer Major d’Alfara.

—Inma.- La casa que fa cantó. La plaça d’Antic Regne, mirant el campanar, a mà esquerra la casa que fa cantó. Això tota la vida s’ha dit el Bar de la Campana.

—Mercedes.- A on juen la partida de pilota.

—Inma.- I la casa d’abans del bar Campana dalt era el... com se dia el bar ixé de l’escaleta?

—Mercedes.- Els republicans. **[60 min.]**

—Inma.- Sí, però això què era?

—Mercedes.- El dels republicans estava ahí, el de les dretes ahí.

—Inma.- Sí, però això era... ai, ara no me ix... El casino.

—Mercedes.- El casino dels republicans.

—Inma.- Que ahí feien tamé totes les celebracions, quan hi havien bodes i hi havien coses les feien ahí, no?, les celebracions. Les celebracions les feien ahí dalt tamé.

—Mercedes.- Sí, però eren els republicans, ixe casino sempre ha segut dels republicans. Estava la bandera en el balcó sempre.

—Inma.- Ah, no ho sabia. Jo ho he conegut, quan era xicoteta mon pare anava allí a jugar a les cartes. I era un bar.

—Mercedes.- Sempre estava allí.

—Inma.- Ixe bar quan jo era xicoteta el duia el de les llimonaes.

—Mercedes.- Han passat molts.

—Inma.- Saps qui te dic? Este prim, que el duia la filla, el de les llimonaes.

—Mercedes.- El de Vicenteta? Que vivia ahí al carrer Santa Bàrbera?

—Inma.- Sí, per ahí. Però ara no m'ix el nom d'ell, no me'n recorde.

—Mercedes.- Hem contat tantes coses... Antes en Alfara, quan faltava un home anaven els amics a arreplegar i dien: "missa pa un difunt, tenen caritat?", i duien una taceta. I arreplegar els amics del xiquet que havia mort. I ixos dinés eren pa fer-los misses. Pa fer-los misses. I jo arreplegava pa malalts. Una que li dien la tia Joana ja vos ho he dit. I jo he anat a moltes cases... ixa de les calces, per allà a la gasolinera... anà i la dona pobreta... cases que entonces no n'hi havien portes en els quartos: una cortina. I jo alpegava al de les calces i jo: "voluntat pa una malalta?", i enseguideta veies a l'home en el corral fent-li a la dona aixina... I la dona pobreta tenia les mans aixina, les borjaques. "Mercedes...", i jo li dic: "no patisca, tia Paca, no patisca". I quan l'he vista per el carrer li he dit: "tia Paca, per mi no tinga ningun jaleo. Com està el seu marit jo no aniré". És que les amenaçaven. I a on més ne donaven eren les casetes de Martínez. Per allà, allà que van tots els rajolers que díem, allí replegava jo més que en cap puesto.

—Inma.- Allí eren casetes com de famílies més humildes. No, tia? Eren famílies més humildes.

—Mercedes.- Tenien unes cases... sempre pintant el açò. I posaren en el llibre ixe... Dixa'l el llibre ixe d'ahí. Posaren allí "Calle de José María Sepúlveda". Família dels Serres, mira... L'has vist ixe llibre? [[Materials d'Història, 1987](#), "Homenatge a José Mª Serra Carsí"]

El tenim publicat, sí.

El cunyat. Posaren el carrer del cunyat d'este. Que este va ser... el posaren de retor en Catarroja. I mataren a un cunyat, al pare de María...

Pues ara vos contaré: m'auela [*per part de pare*] anava a fer faenes a casa sa mare d'este, la tia Eulàlia. I anàvem a la dotrina. Estàvem en la sacristia, tots pues... "la meua novieta... el meu noviet". Ateneu, ateneu! I va i Enrique, el nebot del retor, que son pare el mataren, va i me fa aixina i me tira... me tira una pulsera de or en la sacristia. Estàvem allí. I... d'ixes de mitja canya. I jo s'acaba la dotrina i me'n vaig a casa. I me'n vaig i li dic a la uela: "uela, el fill de la tia Eulàlia, la carnissera, m'ha donat esta pulsera que diu que jo sóc la seua nóvia!". Jo tenia huit

anys. Diu: “si ixa pulsera l’he vista jo en l’aparaor —que anava a ajudar a fregar— i és de María Victoria!”.

—Inma.- Ixa era l’auela Vicenta.

—Mercedes.- L’auela Vicenta. Que anava a netejar, a llavar allí. Com si fóra família. I l’auela la va vore, i diu: “de María Victoria —com eren cases riques—, si estava allí! Si ixa pulsera és de María Victoria. —Ell me l’ha donat dient-me que jo era la nóvia. Jo huit anys.

—Inma.- Pues coses de crios.

—Mercedes.- Vos ha agradat tot? Mira, mira. La vida és aixina. Però era antes més bonico! **[65 min.]** Antes t’entretenies juant i tot... Però jo versets pa les targetes... no n’he dit! I xistes igual. “¿Qué le dijo el vaso a la cerveza? —¡Anda, rubia, qué culo más fresco tienes!” [risses]. “¿Qué le dijo el cigarro a la cerilla? —¡Por ti pierdo la cabeza!” [risses]. “¿Qué le dijo el tren a la vía? —¡Sin ti no puedo pasar!” [risses]. Vos ha agradat? Se’n recordareu de mi?

—Inma.- Clar, jo tenia il·lusió per això, per tindre un record de que té molta memòria i se’n recorda de moltes coses. I, veges tu, que jo ma mare ja fa molts anys que es va morir, i era... ella era la seua cosina major, perquè ma mare... A quina edat arriba a Alfara ma mare, tia? Els meus uelos no podien tindre xiquets, i entonces ma mare sigué una xiqueta adoptada de la postguerra. En Alfara no sé si ho sabeu, perquè a lo millor és una cosa que és un poc... Pa mi no és tabú, perquè vamos, són les meues arrels, i ma tia és ma tia, no és genèticament però pa mi és ma tia, i ma tia, i jo sóc...

—Mercedes.- Atén, no portem sang. Que no la duguem. Però cosines germanes, tan cert com que tu eres cristià i jo tamé, ella té cinc germanes, però jo com a d’ella... Jo me faig amb tot lo món.

—Inma.- Tu amb ma mare era especial, quan era xicoteta, quan arribà a Alfara. En Alfara n’hi ha una època en la postguerra que n’hi ha moltes xiquetes adoptades, perquè... No s’ha estudiat, eh?, això no hi ha ninguna línia d’investigació oberta, però m’auela... treballava en la Fosforera, m’auela era de Nàquera i baixà a casa d’uns familiars —que després se casà amb un cosí—, i escomençà en la Fosforera als catorze anys, i ella estava en la línia de... crec que eren les que maneaven els fósforo. I sí que n’hi han... jo sí que ho he buscat això, sí que n’hi ha estudis que demostren que la manipulació del fósforo pot dixer infertilitat. I sí que és de veres que n’hi han lo menos deu o quinze xiquetes de la edat de ma mare adoptades, veritat? I treballaven les mares totes en la mateixa...

—Mercedes.- En San Diego en la Fosforera.

—Inma.- Però en la mateixa línia, en el fósforo.

Clar, tota la química...

I entonces a ma mare l’adoptaren els meus auelos quan tenia dos anyets no arribaria, no, tia? Dos anyets... A ma mare quan arribà a Alfara què tindria, dos anyets?

—Mercedes.- La tragueren de dos anyets. De dos anyets. D’allà a Logroño.

—Inma.- De León. De León.

—Mercedes.- I la de l’Administració de la Loteria d’Alfara tamé. Ixe dia tragueren a les dos juntes. Que dien que eren germanes.

—Inma.- No.

—Mercedes.- Venien de Logroño.

—Inma.- De León.

—Mercedes.- O de León. Duien unes sabatetes que pareixien de ferro. Arrastrant-les.

—Inma.- Venien de una... Les traïen de un convent d'estos de... casa-cuna de León. Les monges les duien a València i les donaven en adopció a canvi de dinés. Perquè els meus auelos pagarien, per l'adopció. Lo que passa és que no era una adopció legal. Perquè ma mare mai ha dut els apellidos... Tot el món la coneix com a Filomeneta la de Campos, tot el món la coneix amb ixé nom, però ma mare el DNI no és ixé. Además vingué sa mare a buscar-la... bueno, un drama. Quan era xicoteta.

—Mercedes.- Antes els pobres... Ma mare pobreta, va i venia... donaven o... perquè en venia u que només volia una quereguilla. Venia una vegà al mes: "soy el pobre de la patata, que vengo una vez al año". I ma mare li donà un xavo o no sé, i ell volia la patata. Sí, sí. Que volia la patata, sí.

I se feien uns monyos les dones... I amb el topet feien un caragolet, ma mare... El pentinaor el canviaven per agulles negretes i agulles de cosir. Venien romero... jo què sé... plàtanos: "cinco plátanos de Canarias una peseta, y cuatro una peseta" [70 min.]. "Palillos para los dientes" a xavo. Venia un atre venedor. Venia un atre: "pantalones, cosidos, elegantes para hombre. Dos pesetas para nenes, baratos de verdad". Dos pessetes. Agulles barat a cabells.

—Inma.- Agulles barat a cabells? Pa què, pa fer peluca?

—Mercedes.- Ma mare ho canviava. Totes les dones, duien topo i amb el pentinaor i ma mare feia el caragolet i en un saquet el cabellet ahí. Se llavaven... que ma mare es llavava el monyo amb lleixiu entonces, se l'aclarava amb aigua amb vinagre, que duia topo. Sí, sí. Els donaven agulles. Aventaores pa ventar per tot. Una atra venen pa xiquets: "el pobrecito Nicolàs s'ha cagao en la cazuela por no tener orinal. Hale, xiquets, barato, espardeñes por suela de goma!". I els xiquets agarrant les espardeñes de les mares; encabant buscaven les espardeñes. Per un pirulí. Aventaores "pa ventar las moscas". Sí, sí. Era aixina. Però era molt bonico. La juventut, quan te cantaven els mayos i tu estaves dormint, les guitarres... Què bonico! Quan un xic volia una xica, vingà la cantonà, però ara... tot va a xavo! [risses].

—Inma.- Ara és diferent.

—Mercedes.- Ara vos contaré un xiste. Va uno a demanar l'entrà. L'entrà. I son pare va i li diu: "¿usted qué quiere, la mano de mi hija? —Diu: sí. —Diu: ¿usted sabe guisar, lavar, coser y remendar calcetines? —Diu: ¿por qué me pregunta eso? —Diu: porque mi hija no sabe" [risses]. Un atre; va i fa aixina ella: "dice: acompáñame, Juanito, acompáñame. —Diu: ¿te gusta mi novio? —Diu —i era tan alt—, diu: hermana, a mí nunca me han gustado las jirafas" [risses].

I después de guerra, quan van posar les campanes, vosté se'n recorda?

De les campanes quan les tiraren tamé.

I quan les van posar?

Quan les van posar no mos dixaren arrimar a les xiquetes. Ah, lo que hi havia en la porta de la iglésia... estan les portes del cancell, después ve la porta, i el bordillo. Hi havien uns pilons, aixina com si fóra el Luisito [*la carcassa més gran que disparava la família Caballer, se'n poden vore fotos en la [Col·lecció fotogràfica dels coets a Moncada: La família Caballer](#)*] que dien antes, quan tiraven... Un tipo aixina. De granito, pedra bèlgica. I la mare, quan el xiquet o xiqueta ja començava a caminar —això sí que ho hauries de posar, que molts no se'n recordaran—, nugaven un mocaor de fardo i li dia al xiquet... i el xiquet rodava el piló, a la porta de la iglésia. Això me'n recorde jo. Això a muntó d'Alfara no se'n recordaran. Això ho he conegut jo. Dos pilons. Dos pilons al costat del bordillo. Dos pilons de pedra, bèlgica o de màrmol, aixina. I hala, i al xic la mare li posava el mocaor ahí, de fardo, pa que el xiquet no caiguera. El xiquet canviava els peuets aixina, rodant. Això ho he conegut jo.

—Inma.- Però això pa ensenyar-los a caminar?

—Mercedes.- A caminar, perquè caïen. Per això dia el mocador de fardo.

—Inma.- Vale, vale, com un arnés.

—Mercedes.- Això ho he conegut jo, eh? Rodant. I la mare rodant. Això ho he vist jo, me'n recorde. I del betlem d'Alfara tamé, el betlem. Feien el betlem. Feren una peça en valencià que encara me'n recorde jo què bonica era. No me'n recorde com se dia. I fa aixina, diu... ell li diu a ella: "Roseta, el hivern s'acosta. —Diu: què vols? —Diu: matrimoniar. —I li diu: ma quin lleig, fet aposta! No diu que vol festejar? —Diu: acàs no sóc un xic d'ixos guapos i templats? Mira, sols me falten dos coses: caràcter i formalitat. —Diu: res més? —Diu: res més. —I fa ella: saps lo que te dic?, que m'han dit que vols festejar amb una xica de l'horta i que tinga un bon tomatar". Enseguideta ix... se'n va, diu: "mira, me'n vaig a missa, perquè si me'n vaig al primer toc, rinya. Si me'n vaig al segon, me tracta de lo més mal. Ah, i li diu al confessor que no me sé confessar [75 min.], que me confesse els pecats d'ell i els meus me'ls deixe estar". Enseguideta ix l'auela: "a la guilindrín, guilindrín, guilindrona,/ la mujer del conde es muy delicada,/ que per no baixar/ se pixa en l'escala" [risses].

—Inma.- I a on feien les obres de teatro?

—Mercedes.- Això és un obra.

—Inma.- Però a on la feien, en el Teatret?

—Mercedes.- Ahí en Alfara. I [El casament de les borles](#) [sainet d'Antoni Roig i Civera, estrenat en 1874 al Cabanyal]. Consuelo Serra anava a casar-se amb l'estanquero. I se dia *El casament de les borles*. I pues mira: "si no me pose les borles en el espill, jo no me case amb tu". I hala, el personal vinga la rissa, vinga la rissa. I quan s'acaba ix això ja no me'n recorde. Un xic graciós, i diu: "en el Cabanyal, señores, se ha desecho un casamiento, por no ponerle a la chica dos borlas en un espejo". Enseguida va un atre un atre graciós: "ai, quan s'enteren en San Diego i en la Conserva!", i el públic: "aaaaah" [risses]. Passaves el dumenge. Els Betlems i tot.

—Inma.- Però que dic jo que ho feien en el Teatret?

—Mercedes.- No, no, per ahí... a on vivia José Enrique, els Sornins...

—Inma.- Ahí, al Teatret.

—Mercedes.- El Betlem.

—Inma.- Que te preguntava ell quan ficaren les campanes noves...

—Mercedes.- Ai, no ho recorde, jo. No mos dixaren arrimar-mos. Ni quan cremaren els sants tampoc. Estaven tots els del comité, i mosatros... No, no. No mos dixaven arrimar-se. Una flamà, quadros i tot... Tot cremat. Tot cremat. Quant de mal han fet!

—Inma.- I qui eren del comité, ho saps? Te'n recordes de qui era del comité? O no te'n recordes?

—Mercedes.- Del comité era el Curret, u que li dien el Curret. Un atre que la filla venia a escola amb mosatros, que li dien Arabela. Arabela, molt republicans.

—Inma.- Ixe nom no l'he sentit mai.

—Mercedes.- La mestra que jo tenia tamé era molt republicana. Però no t'ho donava a entendre. Però era republicana. Un dia, mira si era burlona: sabia molt, molt sabuda, sabia de piano i tot. I els dijousos feia labor, i agarràvem un trocet de tela i traïes cinc filets, i encabant la voreta. La voreta. I Pilarín, *la Saragossana*, son pare festejava amb la tia de Patro, una que li dien *la Piedra*... en Alfara... Patro no viu en Alfara.

—Inma.- Patro viu en Montcà.

—Mercedes.- Va i son pare se dixa a la núvia, d'Alfara, se'n va a Saragossa, que se n'anaven els rajolers, coneix a una aragonesa i se casa. En acabant té família, que tenien vaques, i parlava Pilarín i tots mig en castellà i mig en valencià. I els dijousos féiem labor, va i esta Pilarín va i diu: “doña Elvira, ¿cuántos filos trago? —Diu: Pilarín, hija mía, trágate lo que te dé la gana” [risses]. Són cinc filets pa fer la vainica. I en acabant ella, a on viu la meua cunyà, allà a lo de Sendre, al carrer de Sant Vicent, tenien una atarassana, i tenien polls, un corral. I en un recreo: “doña Elvira, a mi madre los niños —i la paret baixeta— le han tirao pedradas a los pollos y les han sacado los budellos” [risses]. Era molt burlona. Encabant un atra: “diu: jo... el meu Antonio és més guapo! El meu Antonio no fuma, i jo me faig els caragols amb escopinya, i m'agraen els os de tuétano” [risses].

Ma mare tenia costum de... jo li feia parlar, me rodava la taula... Jo si trencava algo, que volia... no alpegava a la cómoda. Quan venia feia: “mare, me pegaràs? —Però que què has fet? — Però vosté diga'm si m'ha de pegar. —Ui, si no m'expliques com? No te pegaré, va, ja. —Jo dic: la figureta que estava en la cómoda, la pastoreta, jo he volgut torcar la pols i he pujat a la cadira i me s'ha caigut de la cadira. —Me cague en la cara del dimoni quan era fadrí! [risses] — I jo vaig i dic: que ara és casat? —Vine pac ací i me diràs si és casat!” [risses]. Ai, mira si me'n recorde, mira, estic erissonà. **[80 min.]** Va i diu... no dia males paraules: “recontramón” i “me cague en el dimoni”. Però va i m'arrea: “me cague en la cara del dimoni quan era fadrí”, i jo li dic: “mare, que ara és casat?” [risses]. No me pegà. Trenquí la pastoreta i no me pegà [risses]. Ma mare males paraules no. Mon pare tampoc.

—Mercedes.- Ma mare i mon pare, Inma, jo no els he sentit una mala paraula. Ma mare “recontramón” i “me cague en la cara del dimoni quan era fadrí”. Mon pare me dia: “esta corretja té fam, i l'estrenaràs tu si no creus. L'estrenaràs tu. —A Vicente no li pega mai. —Diu: Vicente no fa lo que tu fas”.

—Inma.- Perquè Vicente se portaria molt bé.

—Mercedes.- Ah, pues... li perdia tots els tapons, a ma mare, quan m'enviava a per vi. Jo saps què feia? Els omplia la botella d'aigua, i anava a una frontera en planta baixa i feia com si haguera pixant un home. I les dones feien: “sí que volguera pillar jo al que me pixa a mi la porta!”.

—Inma.- I era aigua.

—Mercedes.- I a ma mare mira si li perdia tapons que me posà el tapó com si estiguera fent conserva, amb un cordell de palomar. I la xavala a on està la farmàcia, que venien vi, diu: “açò què és, que ta mare te posa este enredo de fil? —I jo dic: perquè li perc els tapons”. Jo omplia aigua, que no em veia ma mare, i feia, en una paret, com si havera pixat un home. I les dones tiraven aigua. I era jo [risses].

—Inma.- Conta-los lo que feres en el xalet de Dènia a la Baronessa.

—Mercedes.- Quan mataren a [Calvo Sotelo](#) [13 de juliol de 1936] —l'has sentit nombrar?—, m'auela [per part de pare] me dugue, a Dènia, que ella tenia un tio estager d'un xalet de la Baronessa de Soler i Campos que estava a Dènia

Baronessa Soler i Campos, en la Casa del Hospicio era la principal pa traure un monyicot.

—Inma.- ...pa fer l'adopció.

—Mercedes.- La Casa del Hospicio. Me'n vaig a Dènia i m'auela [per part de pare] me s'endú, i estant en un jardí, una casa molt asseà, baronessa. I tenien un jardí molt asseat. I els peixets. I vaig jo i els lleve l'aigua als peixets...

—Inma.- El tapó.

—Mercedes.- I a la sandemà la Baronessa s'alça i els peixets estaven morts. Els vaig llevar jo l'aigua.

—Inma.- Era xicoteta i no sabia lo que feia.

—Mercedes.- I m'auela moltes vegaes feia: "què li feres a la Baronessa?". No poguérem vindre perquè és quan mataren a Calvo Sotelo. Conta si fa anys! Calvo Sotelo, que era de dretes, eh? No poguérem vindre de Dénia a ací perquè no dixaven passar. Entonces és quan passà lo dels peixets. Quan mataren a Calvo Sotelo.

—Inma.- I això ho conta ella i ho relaciona...

—Mercedes.- [*Inintel·ligible*]. No vinguérem, no, s'esperàrem. I la Baronessa... ah, i tenia una filla que no estava bé. No estava bé. Me veïa a mi botar i feia: "aaaaaaa aaaah".

Ah pues, atén. Antes les amonestacions les feien en missa major. "Amonesto por primera vez... Estos son los que desean contraer matrimonio. Si hay algún impedimento...". Va i un dumenge vaig jo a missa major, i "amonesto por primera vez a Rufino Lostrincón"; ai la iglésia! Era *la Melona*, que se casava amb ell i no era d'ací. "Rufino Lostrincón". Ahí totes rient-se [risses]. "Amonesto por primera vez". Rufino se casà amb Fina aquella, però no era d'ací.

—Inma.- Però no era d'ací.

—Mercedes.- No era... Per això era "Rufino Lostrincón".

—Inma.- "Lostrincón". Què era, italià?

—Mercedes.- Antes ho dien: "amonesto por primera vez...", això... "amonesto por primera vez, no tienen más..."; "primera amonestación, dos meses que duermen juntos, primera amonestación".

—Inma.- Ah, "dos meses...", i ho dia el retor? **[85 min.]**

—Mercedes.- No, això no ho dien, ho dien les dones!

—Inma.- Ah!

—Mercedes.- Era... feu riure en la missa major perquè els apellidos... "amonesto por primera vez. Estos son los que desean contraer matrimonio: Rufino Lostrincón", i això, Rufino i encabant Lostrincón... [risses]. Saps? Pues en missa major, a riure's.

—Inma.- I què feu ma mare en l'amonestació?

—Mercedes.- Què feu?

—Inma.- Pues que li digué al retor que o l'amonestava amb el nom de Filomena Campos Pérez o no se casava.

—Mercedes.- Què quin nom posà?

—Inma.- Ai, el d'ella. El atre. El que constava verdader, el que constava oficial. I el retor la va amonestar amb el nom d'adopció.

—Mercedes.- És que no va... ta mare no era adoptiva, que ho havia d'haver fet. Mira...

—Inma.- Però és que en ixte moment no era tampoc legal, no era una adopció legal. "De la casa"; ma mare era "de la casa". Además ma mare de xicoteta anava amb m'auelo, ma mare tenia... feia de matarife... El auelo Campos, m'auelo. Tenia borregos i matava tamé...

—Mercedes.- Feia uns formatges. I matava.

—Inma.- Matava pa'ls carnissers del poble i tamé anava amb ells a comprar els bous o a... fora, a atres llocs. I anava ma mare moltes vegaes amb ell, quan era xiconina; anaven a Vinalesa, als pobles de al voltant. I li feien: "ai, Campos, si fóra filla teua no se pareixeria tant". I claro, ella

era una xiqueta però ella se quedava amb la copla, i quan arribava a casa li ho dia a m'auela: "ixes dones no saben lo que diuen", però clar, això se quedava ahí en el cabet de una persona... Eh? Que li ho dien a ma mare: "si fóres Campos no...", quan anava a vendre formatges amb m'auelo.

—Mercedes.- M'auela [*per part de pare*] no cobrà la vejez perquè anava a vendre... perquè mon tio tenia borregos, lo menos sixanta, i m'auela tirava serraura i n'acabant agenollà, amb un drap de sac i un devantal de sac llavava tota l'acera. I tenia cinquanta borregos de la Manxa, i m'auela vella llavava tota l'acera, tirava serraura i llavava. I perquè m'auela anava a vendre formatges, que els feien en casa, formatge natural, no cobrava la vejez.